

"שלא נבוש ולא נכלם ולא נכשל"

ביצירה היהודית לדורותיה

ד"ר דינה לוין

שלא נבוש ולא נכלם

מילות התפילה "שלא נבוש ולא נכלם ולא נכשל לעולם ועד" חוזרות פעמים רבות בתפילתנו החל מברכות השחר, אהבת עולם, שמונה עשרה, ברכת המזון וברכת החודש.

במקומות שונים בגמרא אנו קוראים על חז"ל שבקשו בתפילתם שלא יבואו לידי בושת פנים:

ר' יוחנן אחר שהיה מסיים תפילתו היה מוסיף עוד תפילה פרטית ואמר:

יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו שתציץ בבושנתנו ותביט ברעתנו ותתלבש ברחמיך ותתכסה בעזך ותתעטף בחסידותך ותתאזר בחנינותך ותבוא לפניך מדת טובך וענותנותך. (ברכות טז, עמ' ב).

וכן מסופר שם כי ר' זירא, אחר שהיה מסיים תפילתו היה מוסיף עוד תפילה ואמר כך:

יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו שלא נחטא ולא נבוש ולא נכלם מאבותינו. כלומר, שמעשינו לא יביישו את מעשי האבות, ולא נצטרך להתבייש מהם. (על פי פירושו של הרב שטינזלץ)

רב היה מתפלל עוד אחרי תפילתו כך:

יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו שתיתן לנו חיים ארוכים, חיים של שלום, חיים של טובה, חיים של ברכה, חיים של פרנסה, חיים של חילוף עצמות (היינו, חיים שתהיה בהם אפשרות לנוע ממקום למקום, ולא להיות כבולים למקום אחד בלבד), חיים שיש בהם יראת חטא שאין בהם בושה וכלימה חיים של עושר וכבוד חיים שתהא בנו אהבת תורה ויראת שמים חיים שתמלא לנו את כל משאלות לבנו לטובה.

רבא, אחר תפילתו, היה מבקש ואומר כך:

אלוקי עד שלא נוצרתי איני כדאי ועכשיו שנוצרתי כאלו לא נוצרתי עפר אני בחיי ק"ו במיתתי הרי אני לפניך ככלי מלא בושה וכלימה. יהי רצון מלפניך ה' אלוקי שלא אחטא

עוד ומה שחטאתי לפניך מרק ברחמיך הרבים אבל לא ע"י יסורין וחלאים רעים.
(ברכות יז ע"א)

בסידורו של ר' אלימלך מופיעה תפילה בנוסח זה:

אל אלוקי הרוחות לכל בשר שליט בעליונים ובתחתונים תן בי כוח לעבודתך וליראתך
ולתורתך שיקויים בי מקרא שכתוב בכל עת יהיו בגדיך לבנים ושמן על ראשך אל
יחסר. ואהיה כלי מוכן לקבל נפש רוח ונשמה אשר נפחת בי כדי שאחזור לעתיד למקור
שחצבת נפשי ורוחי ונשמתי משם שלא אָכַלְם בעולם הזה לעולם הבא ולהיות מוכן
ומזומן מאותם הנוחלים לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו כולו אומר כבוד אמן.

מדוע אנו מרבים לבקש שלא נבוש ולא ניכלם? מה מרתיע את האדם מהיחשפות לרגש זה?
מה גורמת הבושה למתבייש?

פסיכולוגים רואים ברגש הבושה רגש אוניברסלי חזק שמתעורר באדם כשהוא מבוקר ע"י
הזולת בעקבות מעשיו שנוגדים את הנורמות המקובלות.¹ הבושה עלולה להציף את האדם
כשקרוב משפחתו אינו מתנהג באופן הולם. פעמים הבושה נובעת מתחושת אשמה המלווה
בשנאה עצמית. הבושה מתקיימת כשמעשיו של האדם בחדרי חדרים מתגלים קבל עם
ועדה. הבושה מלווה בפנים אדומות שכן זרימת הדם מואצת. האדם רוצה לקבור עצמו
באדמה. בדרך כלל אנו מצניעים את רגש הבושה, מסתירים אותו ופעמים לא מודים בקיומו.²

רגש הבושה הוא ככל הרגשות המניעים את האדם: קנאה, שנאה כעס, תסכול אשמה וכו'.
על האדם להיות מודע להופעתו, לזהותו, ולהבין את הסיבות להופעתו. זיהוי נכון עשוי לחסוך
לאדם רגעי מבוכה, בושה, השפלה וחסר אונים.

במאמר זה נבחן את מוטיב הבושה והכלימה ביצירה היהודית לדורותיה ונסה להוכיח ששני
רבדים קיימים בו. בושה ברובד אישי ופרטי של האדם הבודד ובושה ברובד הלאומי של עם
ישראל וגם אצל אומות העולם.

התחנה הראשונה שתיבדק היא התורה. בספר בראשית, עם בריאת העולם נבחן האדם
הראשון בנאמנותו לבורא, אך הוא יחד עם חוה אשתו כושלים במבחן וקובעים את גורלם ואת
גורל כל בני האנוש.

רבקה הראל, עיבוד של בושה בטיפול פסיכולוגי,

¹ <http://www.shturem.net/index.php?section=artdays&id=352>

<http://www.pardess.info/?p=665> אלינער פרדס, "על רגש הבושה ועל העוצמה שבפגיעות",

² ערך "בושה" ויקיפדיה. <https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%91%D7%95%D7%A9%D7%94>

השורש "בוש" מופיע בפעם הראשונה בתיאור חייהם של אדם וחווה בגן עדן:

וַיְהִי שְׁנֵיהֶם עֲרוּמִים הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ וְלֹא יִתְבַּשְׁשׁוּ. (בראשית ב, כה)

כל זה השתנה עם אכילת עץ הדעת. האכילה פקחה את עיניהם. פקחת העיניים של שניהם מציינת תהליך תודעתי והבנה שהם עירומים פיזית אך גם עירומים, כי התגלתה ערותם ובגידתם בצו האלוקי. יוצא שמציאות הבגד שהכינו לעצמם היא מציאות של עיוות. כדברי חז"ל:

אפילו מצווה אחת שהיתה בידן נתערטלו הימנה, וכן אמר רשב"י: עלה שהביאה תואנה (עלילה) לעולם.³

האדם חש בושה בהתנהגותו וניסה להדחיק רגש זה ע"י הבגד שאלתר לעצמו.⁴

בושה במדרש על רחל אמנו:

מדוע שמע הקב"ה דווקא לקול בכיתה של רחל, יותר מכל שבעת הרועים של האומה?

באותה שעה קפצה רחל אמנו לפני הקב"ה ואמרה: רבש"ע גלוי לפניך שיעקב עבדך אהבני אהבה יתירה ועבד בשבילי לאבא שבע שנים, וכשהשלימו אותן שבע שנים והגיע זמן נשואי לבעלי יעץ אבי להחליפני לבעלי בשביל אחותי, והוקשה עלי הדבר עד מאד, כי נודעה לי העצה והודעתי לבעלי ומסרתי לו סימן שיכיר ביני ובין אחותי, כדי שלא יוכל אבי להחליפני. ולאחר כן נחמתי בעצמי וסבלתי את תאוותי וריחמתי על אחותי שלא תצא לחרפה.

ולערב חלפו אחותי לבעלי בשבילי, ומסרתי לאחותי כל הסימנין שמסרתי לבעלי כדי שיהא סבור שהיא רחל, ולא עוד אלא שנכנסתי תחת המיטה שהיה שוכב עם אחותי והיה מדבר עמה והיא שותקת, ואני משיבתו על כל דבר ודבר כדי שלא יכיר לקול אחותי. וגמלתי חסד עמה ולא קנאתי בה, ולא הוצאתיה לחרפה. ומה אני שאני בשר ודם עפר ואפר, לא קנאתי לצרה שלי ולא הוצאתיה לבושה ולחרפה, ואתה מלך חי וקיים רחמן מפני מה קנאת לעבודת אלילים שאין בה ממש, והגלית בני ונהרגו בחרב ועשו אויבים במ כרצונם.

מיד נתגלגלו רחמיו של הקדוש ברוך הוא. אמר: בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל למקומן. הדא הוא דכתיב (ירמיה ל"א) כה אמר ה' קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה הינחם על בניה כי איננו. וכתוב (שם) כה אמר ה' מנעי

³ בראשית רבה, בראשית, י"ט.

⁴ קובי אשבל, הבגד עושה את האדם,

http://www.tora.us.fm/tnk1/kma/qjrim1/bgd_qobi.html

קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעולתך וגו' וכתוב ויש תקוה לאחריתך נאום ה'
ושבו בנים לגבולם. (פתיחתא דאיכה רבתי, עמ' פ"א)

מעשיה של רחל נבעו מהבנה עמוקה לנפש אחותה שעלולה להתבייש מכבודה שיירמס ברגע
שיגלה יעקב את האמת. הבנה זו שתורגמה למעשה דרשה ממנה כוחות נפש עצומים ויותר
אישי קשה מנשוא.

על כן הקב"ה הפך את עשייתה הפרטית לטובת כלל האומה, ולכן רק בכייה של רחל התקבל
אצלו ושימש כסנגור לעם ישראל מזמן הגלות הראשונה ועד לימינו.

התחנה הבאה היא שחושף את תהומות הנפש של דוד המלך. כמי שחש על בשרו חרפות
וביזיונות במסגרת משפחתו ובזמן מלכותו הוא הבין עוצמתו של רגש עז זה שעלול להעכיר
את חייו של האדם ולהדיר שינה מעיניו. בכל מזמוריו בתהילים חוזר מוטיב זה פעמים רבות.

למשל:

ואנוכי תולעת ולא איש חרפת אדם ובזוי עם. כל רואי ילעיגו לי, יפטירו בשפה, יניעו
ראש. (תהילים, כב, ז-ח) אתה ידעת חרפתי ובושתי וכלימתי נגדך כל צוררי. חרפה
שברה לבי ואנושה ואקוה לנוד ואין, ולמנחמים ולא מצאתי. (תהילים, סט, יט-כא)

כי עליך נשאתי חרפה כסתה כלימה פני. מוזר הייתי לאחי ונוכרי לבני אימי. (תהילים,
ט, ז-ט)

הכלימה והבושה הן גם תוצאות חטאיו, עליהם מודה ומבקש סליחה:
כל היום כלימתי נגדי ובושת פני כסתני. (תהילים, מד, טו)

בחיפוש אחר פתרונות לביטול הבושה מגיע דוד המלך למסקנה ברורה. רק מי שבוטח בה'
עשוי להיות מחוסן בפני הבושה. הידיעה שאדם ממלא את חובותיו בהתאם לדרישות האל הן
הערובה לחוסן נפשי וליכולת התמודדות עם מצבי לחץ של בושה וכלימה בחיי האדם:

בך בטחו אבותינו, בטחו ותפלטמו. אליך זעקו ונמלטו בך בטחו ולא בושו. (תהילים, כב
ד-ו)

גם כל קוויך לא יבושו (תהילים, כה, ג) שמרה נפשי והצילני, אל אבוש כי חסיתי בך.
(תהילים, כה, כ)

אל יבושו בי קוויך ה' אלוקים צבאות, אל יכלמו בי מבקשיך אלוקי ישראל. (תהילים,
ט, ז)

הוא מבקש מבורא עולם שיעניש את אויביו בבושה בבחינת מידה כנגד מידה:
יבושו ויבהלו מאוד כל אויבי ישובו יבושו רגע. (תהילים, ו, יא)
אלוקי בך בטחתי אל אבושה אל יעלצו אויבי, גם כל קוויך לא יבושו, יבושו הבוגדים
ריקם. (תהילים כה, ג-ד)

אף נביאי ישראל ישעיהו, ירמיהו ויואל מרבים להשתמש במוטיב הבושה.

ישעיהו הנביא בנבואות הנחמה מנחם את עם ישראל שלא יוסיף להתבייש בפני אומות
העולם. אולם התנאי להסרת הבושה, החרפה והאלמנות הוא הכרה בנוכחות האלוקית:
אל תראי כי לא תבושי ואל תכלמי כי לא תחפירי כי בושתי עלומיך תשכחי וחרפת
אלמנתיך לא תזכרי עוד. (ישעיהו נד)
וידעתם כי בקרב ישראל אני ואני ה' אלוקיכם ואין עוד, עמי לעולם. (יואל ב, כח)

אצל ירמיהו הנביא הבושה היא תוצאה של תודעת החטא והבנת חומרתו:
בושנו כי שמענו חרפה כסתה כלימה פנינו... (ירמיהו נא, נא)
...בושתי וגם נכלמתי כי נשאתי חרפת נעורי. (ירמיהו לא, יח)

העונש על חטאיהם יתבטא בבושת ובכלימה:

ונתתי עליכם חרפת עולם וכלימות עולם אשר לא תשכח. (ירמיהו כג, מ)

אנו רואים שקיימים שני מצבי בושה. המצב הראשון הוא הבושה האישית של האדם מעצמו
ומהחברה הסובבת אותו. המצב השני הוא הבושה הלאומית של עם ישראל. רק כשיכיר
בחטאיו, יחוש בנוכחות האלוקית וישוב בתשובה יזכה לגאולה שתשכיח את בושתי ואת
חרפתו.

התחנה הבאה -

חז"ל באמרותיהם מייחסים לרגש הבושה חשיבות רבה. הבושה היא הרגש שעשוי להביא
את האדם ליראת חטא. היא סממן ההיכר של עם ישראל שנוהג בשפלות רוח ובענוה. כך
הם עמדו בהר סיני, ולכן הקב"ה נתן להם את התורה כדבריהם:

בעבור תהיה יראתו על פניכם – זו בושה. סימן טוב באדם שהוא ביישן, ומי שאין לו
בושת פנים, בידוע שלא עמדו אבותיו על הר סיני. (נדרים כ, ע"א)
בושה מביאה לידי יראת חטא. (נדרים כ, ע"א)
המתבייש - לא במהרה הוא חוטא. (נדרים, כ, ע"א)

כל העושה דבר עבירה ומתבייש בו – מוחלין לו על כל עוונותיו. (ברכות יב, ע"ב)

מדוע? משיב ר' צדוק שהחוטא המתבייש בחטאו כבר סבל מעוגמת נפש כה גדולה שהיתה עבורו כגיהנום על כן נסלח לו מן השמיים.⁵

לא חרבה ירושלים, אלא מפני שלא היה בושת פנים להם זה מזה. (שבת קיט, ע"ב)
מוטב שתבוש מעצמך ואל תבוש מאחרים. (דרך ארץ זוטא פרק ב, משנה ט)

על פי חז"ל יש ערך מוסף לתכונת הבושה הן אצל האדם הפרטי והן לאומה הישראלית בכללה.

אולם בהקשר חינוכי חז"ל רואים בביישנות פגם העלול להפריע לאדם מלהתקדם בלימודו:
לא הַבִּישָׁן לְמַד, וְלֹא הִקְפְּדוּן מְלַמֵּד (אבות ב, ה).

התחנה הבאה היא הפיוט הקדום שנתחבר כבר בימי הגאונים בבבל. הפיוט בהגדרתו הוא שיר קודש שהוכנס לתפילה. בכל הימים בהם אנו אומרים סליחות מופיע הפיוט שנושאו הוא בושת הפנים שלנו כאנשים פרטיים וכעם מול צדקותיו של הקב"ה. בושת פנים זו מחייבת אותנו לפשפש במעשינו ולשוב בתשובה לבורא העולמים.

הבושה משפיעה על העמדה הנפשית של המתפלל וגורמת לו לתחושה של נמיכות קומה וענווה, תחושה שאנו דלים במעשים ובהישגים. הפייטן מדמה אותנו לאנשים אביונים המתדפקים על דלתו של עשיר ומבקשים את עזרתו. יוצא שמוטיב הבושה בפיוט הוא התנאי להתקרבות אל הבורא, ולכן ברור מדוע חוזר פיוט זה בכל ימי הסליחות:

לך ה' הצדקה ולנו בושת הפנים, מה נתאונן ומה נאמר, מה נדבר ומה נצטדק, נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה אליך כי ימינך פשוטה לקבל שבים. לא בחסד ולא במעשים באנו לפניך, כדלים וכרשים דפקנו דלתיך. דלתך דפקנו רחום וחנון, אל נא תשיבנו ריקם מלפניך, מלפניך מלכנו ריקם אל תשיבנו, כי אתה שומע תפילה.

בכל תפילות הימים הנוראים חוזר ונשנה מוטיב הבושה ומבליט את שני הרבדים הללו למשל:

אלוקינו ואלוקי אבותינו, אל תעזבנו ואל תטשנו ואל תכלימנו ואל תפר בריתך אתנו.

⁵ ר' צדוק הכהן מלובלין, צדקת הצדיק, נז.

התפילה היא גם על הבושה פרטית וגם על הבושה הלאומית. התחינה היא שהקב"ה לא יפר את הברית הלאומית עם עמו ועם כל פרט באומה.

בתפילת נעילה אנו אומרים ב"זכור ברית אברהם ועקדת יצחק":
ושׁוֹב בְּרַחֲמִים עַל שְׂאֵרֵי יִשְׂרָאֵל וְהוֹשִׁיעֵנו לְמַעַן שִׁמְךָ. הַעִיר הַקּוֹדֵשׁ וְהַמְּחֻזָּזוֹת, הַיּוֹ
לְחֵרֶפָה וְלִבְיָזוֹת... וְהַשֵּׁב שְׁבוֹת אוֹהֲלֵי יַעֲקֹב וְהוֹשִׁיעֵנו לְמַעַן שִׁמְךָ.

בתפילת מנחה ביום הכיפורים מתואר עם ישראל כגפן שמתביישת בפירותיה:
אֵל נָא רַפָּא נָא תַחֲלוּאֵי גַפְן פּוֹרִיָּה, בּוֹשָׁה וְחַפּוּרָה וְאוֹמַלֵּל פְּרִיָּה, גְּאֻלְנָה מִשַׁחַת וּמִמְכָּה
טְרִיָּה, עֲנֵנו כְּשַׁעֲנִית לְאַבְרָהָם אֲבִינוּ בְּהַר הַמּוֹרִיָּה.

ובמקום אחר בשחרית יום הכיפורים אנו מבקשים ששונאנו יבושו כפי שעשו לנו בכל שנות
גלותנו בדומה לתפילותיו של דוד המלך בתהילים:
עֲשֵׂה עִמּוֹנוּ אוֹת לְטוֹבָה וִירָאוּ שׁוֹנְאֵנוּ וַיְבוֹשׁוּ, כִּי אַתָּה ה' עֲזַרְתָּנוּ וְנַחַמְתָּנוּ. כִּי לֶךְ ה'
הוֹחַלְנוּ...

תחנה נוספת - שירת ימי הביניים

'סליחה' - יונת אלם רחוקים מעל קנה נתושה מאת משה אבן עזרא⁶

יוֹנֵת אֱלֹם רְחוּקִים / מְעַל קֵנָה נְתוּשָׁה –
כְּאַבָּה הִיָּה נֶצַח / וּמִכְתָּה אָנוּשָׁה.
כְּצִפּוֹר בְּפֶחַ יוֹקֶשֶׁה / תְּהַמָּה, וְנִפְשָׁה יִבְשָׁה
מִקְצֵר רוּחַ וּמִעֲבוּדָה קֶשֶׁה.
מִטַּע עוֹל נִטְעָה / לְאֶרֶזוֹת יוֹם יוֹם פְּרִיָּה
וְזֶרַע מְרִי זְרָעָה / לְקֶצֶר תְּבוֹאֵת מְרִיָּה,
וַיַּעַן מוֹסֵר פְּרָעָה – / עֲרֹם הֵצֵג גּוֹיָה
וּמִלְבוּשׁ עֲדָנָה קֶרְעָה / וְתַתְּנִצֵּל אֶת עֲדָיָה,
וְדַמְעָתָה עַל לְחִיָּה / כְּנוֹזְלִים עַל יִבְשָׁה.
שְׂקֵעָתִי וְשִׁיעָתִי / מְבוֹר אֵין בּוֹ מִים,
וְקֶרְאָתִי וְנִשְׂאָתִי / לִבְבֵּי אֵל כְּפִים,
וְסִפְקָתִי וְדַפְקָתִי / עַל שַׁעְרֵי שָׁמַיִם.
לוֹ יִקְשִׁיב אִמְרָתִי / בּוֹרָא נִיב שְׁפָתַיִם –
וְאֵז תִּרְא אוֹיְבֵתִי / וְתִכְסֶּה בּוֹשָׁה!

⁶ ר' משה אבן עזרא נולד בגרנדה בספרד ונפטר בשנת 1140. כתב כ-6000 שירים. שירי חול, שירי טבע, חשק
<http://www.daat.ac.il/encyclopedia/value.asp?id1=2039> ונידודים. ראו: אנציקלופדיה, דעת,

הַבֵּט פִּי לְכָל מַסְלָה / אֲבִיט – וְאִין לִי מַפִּיר,
יִצֵר אוֹתִי חֲלָה / וְחָצִיו בְּדַמִּי הַשְּׂפִיר.
זָכְרָה בְּרִית כְּבֹתֵחֲלָה, / פִּי אִין בְּלִתְךָ מַזְכִּיר,
וְאֵל נָא שְׂכַר הַפְּעֵלָה / תִּאֲחָר חֲטָאת שְׂכִיר –
הִנֵּה כִּי לְךָ הִגָּאֵלָה / וְלִךְ הִרְשָׁהוּ

פיוט סליחה זה נועד לימי הסליחות של אלול. נושא הפיוט הוא חרפת הגלות ובושתה של כנסת ישראל המכונה "יונת אלם רחוקים" על פי תהילים נו, א. כנסת ישראל במצב פיזי קשה, היא לכודה כציפור, כואבת ומתייסרת. הבית השני מתאר את הסיבות למצב הבושה והכלימה בה שרוי העם בגלות. היא פרעה את המוסר היא מעלה בתפקידיה, ולכן היא מוצגת כעירומה לכל. הבית השלישי מתאר את תפילתו של הפייטן לשינוי המצב ולתיקונו. הוא מתדפק על שערי שמיים ומבקש מבורא עולמים שהבושה תכסה את אויבי העם. מעין נקמה ומידה כנגד מידה במי שפגע בעם. אף כאן מוטיב הבושה תואם את בקשתו של דוד המלך בתהילים. הבית האחרון מחזק את תפילתו של הדובר שבזכות הברית של הקב"ה עם עמו הוא יגאלם.⁷

הסיפור הראשון הוא על ר' אלימלך. יחד עם אחיו ר' זושא יצאו לגלות היינו, לנדודים ברחבי הפזורה היהודית במזרח אירופה. הם עשו זאת בעקבות התפיסה הקבלית לגאול את השכינה הנמצאת אף היא בגלות יחד עם עם ישראל. בגלותם סבלו האחים פעמים רבות ביזיונות וחרפות, חיו בעוני ובקשיים פיזיים רבים. את צער הבושה והביזיונות הם ספגו באהבה.

רבי אלימלך ופת הלחם⁸

מעשה ממורנו הרב הצדיק ר' אלימלך מליז'נסק זכרוננו לחיי העולם הבא זכותו יגן עלינו ועל כל ישראל. רב הצדיק ר' אלימלך הלך לגלות והיה נע ונד. בדרך הליכתו נכנס לקרעטשמע (בית מזיגה) לרחוץ ידיו, ונכנס לבית התנור (קערך) ורחץ ידיו ויצא והלך לדרונו. והנה בזמן שהיה בקערך רדו את הפת והניחו אותו על השולחן. אחר כשיצא ר' מלך זכותו יגן עלינו ועל כל ישראל, נכנס ערל וגנב פת אחת. ויהי בראותם אחר כך שנגנבה פת אחת, אמרו: "בודאי איש העני שהיה פה ונטל ידיו- הוא גנב את הפת". ויקצוף הרינדאר (החוכר) מאוד וישלח אחריו עבדו הערל.

ניתוח ספרותי ראוי: רחל נוימן, אתר המפמ"ר,

http://cms.education.gov.il/educationcms/units/mazkirut_pedagogit/sifrutmmd/shulchanmafma/r/dvar.htm⁷

⁸ יעקב סופר, סיפורי יעקב (בעריכת גדליה נגאל), כרמל ירושלים, תשנ"ד, סימן כ"א, עמ' 67.

וירכב על סוס לרוץ אחריו ולהוכיחו ולהכותו כגב. הערל העבד עשה שליחותו, והכה את ר' מלך זכותו יגן עלינו, והוא קיבל הייסורים באהבה.

בשעה זו שהעבד היכה את הרב הצדיק ר' מלך נפלה דליקה בקרעטשמע ולא היה באפשרות לכבות. והרגיש הרינדאר תיכף אולי זה עונשו, יען ששלח להכות את היהודי. ויקח תיכף סוס אחד לרוץ אחריו לפייסו.

ופגע בהערל העבד והתפאר העבד שהכה אותו מכות נמרצות והנה הוא ביער הנוכחי. וירוץ אליו וימצאהו והנה עומד פניו אל האילן וצועק:
"ריבונו של עולם לא אתפלל מנחה לפניך עד אם תכבה את בית היהודי".
כך אמר כמה פעמים. והרינדאר נשתטח, נפל לפני רגליו למחול לו.

הרב הצדיק ר' מלך עבר על מידותיו ומחל לו תיכף. ובבואו לביתו כבר כבתה האש. זכות הרב הצדיק ר' מלך יגן עלינו.⁹

ר' אלימלך נתיישר ונתבייש כאחד. נתיישר במכות נמרצות ע"י העבד שנשלח להכותו ונתבזה על שחשדו בו לשווא בגניבת הפת. אך הסיפור מעיד שהוא קיבל את הדבר באהבה שכן זו היתה מטרת נדודיו: לכפר

על גלות השכינה ובכך לקרב את הגאולה. הסיפור מעצים את דמותו של ר' אלימלך כמי שחזה את השריפה בבית המרזח, הבין שהיא פרצה כדי להעניש את היהודי ואת בני ביתו שחשדו בו לשווא ולמרות זאת פנה לקב"ה וביקש לכבותה. דמותו מועצמת גם במחילה שנתן ליהודי. לשורש "חמל" שמופיע בסוף הסיפור מספר משמעויות: לחם, חלם, מחל, הלחים. ר' אלימלך בגדולתו הצליח להלחים את כל התכונות החיוביות שבשורש מילה זו.

סיפור חסידי נוסף :

הרבי מאפטא והאשה החוטאת¹⁰

סיפור חסידי רבים מעשה כיוצא בו שאירע להרב הקדוש איש אלוקים הרב הגאון מאפטא, כי בא אצלו פעם אחת אשה חשובה שהיתה צריכה ליעץ בענין אחד. ויהי

הרחבה ספרותית ראו: דינה לוין, הסיפור החסידי-עיצובו הפואטי והערכי, עיון בדרכי הוראתו, מכללה ירושלים, תשס"ח, עמ' 48-65. וכן במעמקים, 33

⁹ http://www.daat.ac.il/daat/ktav_et/maamar.asp?ktavet=1&id=942

ר' אברהם יהושע השל מאפטא נולד תקט"ו ונפטר תקפ"ח. (1825-1755) תלמידו של ר' אלימלך מליזנסק¹⁰ קבור ליד הבעש"ט. קיבל מר' אלימלך את כוח הדיבור.

ברגע בואה קרא הרב הקדוש: "זונה! זונה! זה זמן לא כביר עשית עברה גדולה ועתה באת להיכלי, הרחק מחדרי מהרה".

ותען האשה ותאמר מקרב לבה כדברים האלה: "הבורא עולם הוא ארך אפיים לרשעים ואינו פורע חובו ממנם (ממנו, מהם) מהרה. ואינו מגלה אותם לשום בריה שלא יתביישו מלשוב אליו. ולא יסתיר פניו מהם חלילה עד כי ימרדו להכעיס. והרב מאפטא יושב על כסאו ולא יכול להתאפק רגע שלא לגלות אשר כיסהו הבורא עולם?!"

ואמר הרב מאפטא על זה: "מעולם לא נצחני אלא אשה אחת".

מדברים כאלה די והותר יכול האדם ליקח מוסר עד היכן מגיעה אהבת ישראל לדין לכל אדם לכף זכות. ואפילו לא יוכל למצוא שום זכות, יאמר: בלי ספק יעשה תשובה שלימה ותהיה מדרגתו יותר גדולה ממדרגת צדיקים כמאמרם ז"ל: "במקום שבעלי תשובה עומדין וכו'"¹¹

דמותו של הרבי מאפטא

הרבי מאפטא מאופיין כ"רב קדוש", "איש אלוקים", "הרב הגאון" ואכן מפגשו עם האישה מלמד על יכולת רוחנית גבוהה. הוא ראה ברוח קודשו את טיב מעשיה והוא התבטא בחריפות רבה כלפיה. הוא גרשה מחדרו כיוון שזנתה. השימוש הכפול בתואר "זונה" מעיד על חומרת המעשה ועל אי יכולתה לשהות בחדר של קודש שכן מעשיה חיללו את קדושת המקום.

תשובתה החכמה של האישה שינו את זווית הראייה של הצדיק. הוא הבין שלא נהג כמו בורא עולם ותגובתו המידית היתה להודות בנכונות דבריה. הוא הבין שכשל והודה שאשה זו נצחה אותו.

בתשובתו של הצדיק מהדהדים דברי חז"ל בגמרא:

אמר רבי יהושע בן חנניה: מימי לא נצחני אדם חוץ מתינוק ותינוקת.
פעם אחת הייתי מהלך בדרך והייתה דרך עוברת בשדה והייתי מהלך בה.
אמרה לי תינוקת אחת: רבי לא שדה היא זו?
אמרתי לה: לא דרך כבושה היא?
אמרה לי: ליסטים כמותך כבושה!
(עירובין נג ע"ב)

¹¹ מנחם מנדל בודק, סיפורים חסידיים, ירון גולן, בעריכת גדליה נגאל, תשנ"א, עמ' 58.

סיפור זה מהגמרא מתאר ילדה קטנה שבחמתה ובכושר שכנועה הצליחה להוכיח לתלמיד חכם שדרכו כשלה. בדו שיח קצר של היא שינתה את זווית הראייה ר' יהושע שהודה בטעותו.

הרבי מאפטא, כמו ר' יהושע, הבין שטעה ובייש את האישה, והשימוש בניסוחו של ר' יהושע מעיד על חרטתו והודאה בניצחונה של האישה ובנכונות דבריה.

דמות האשה

האישה מאופיינת בסיפור כ"אשה חשובה" ולאחר מכן בצורה מפתיעה אישה "זונה". העובדה שהגיעה לבית הצדיק מלמדת שהיא העריכה את גדולתו ובאה להתייעץ עמו. הסיפור אינו מפרט את הנושא שלשמו הגיעה, אך ברור שהיא לא ציפתה לקבלת פנים מעליבה שכזו. יש להניח שכשצעק עליה "זונה" היא התביישה מאוד, אולם לא איבדה את עשתונותיה ומיד השיבה לו תשובה חכמה, מקורית ומשכנעת שהיה בה משום הטפת מוסר לצדיק על חוסר רגישותו כלפי החוטא.

שני הסיפורים החסידיים הללו הם מדגם מייצג לנושא הבושה הפרטית של האדם שחטא וחסאו נתגלה ע"י הצדיק, המצוי בסיפורים חסידיים רבים. כמו כן ראינו שקיימת בושה פרטית שהצדיק נוטל על עצמו כדי לקרב את גאולת השכינה ואת גאולת עם ישראל.

התחנה האחרונה בה יבחן מוטיב הבושה הוא בסיפורו האוטוביוגרפי "ולא ניכשל", שפורסם בעיתון "הארץ" בשנת 1937. (אלו ואלו עמ' רפט-רצה)¹²

תמצית הסיפור

הסיפור בנוי מששה פרקים, כששני הפרקים הראשונים משמשים כהקדמה רעיונית ואוטוביוגרפית שלכאורה איננה קשורה לגוף הסיפור. המספר מדבר בשבח התפילה בנוסח האבות, אך מעיד שהוא עצמו לא נהג כך כשעלה בפעם הראשונה לארץ ישראל, ואף לא כשהשתקע בה בפעם השנייה. רק על נוסח אחד שמר באדיקות, והוא הנוסח המופיע בברכת המזון בברכת "רחם" "שלא נבוש ולא ניכלם ולא ניכשל".

---

12. יהושע מונדשיין מבקר את המקורות שהשתמשו בסיפור זה בלי לציין שעגנון כתבו והתאימו את מסריו לרעיונותיהם. ראו: יהושע מונדשיין, סיפורים וגלגוליהם, <http://www.shturem.net/index.php?section=artdays&id=352>

פעם בקרה בביתם ריבה אחת מגרמניה, ששמעה אותו מברך בנוסח זה. היא התפלאה, והוא הסביר לה שזה נוסח בית אביו. היא הראתה לו שהנוסח הזה אינו קיים בסידורו של "שפת אמת". מרגע זה הוא היה חסר מרגוע וחיפש בכל מיני סידורים את נוסח אביו, ולא מצאו. לאחר שחזרה לגרמניה שלחה לו את עבודת הדוקטור שלה, בנושא מנהגים בעמים ובישראל שמקורם באמונות תפלות.

המספר השהה את תשובתו אליה שכן נושא העבודה לא היה לרוחו. כשהלך להתפלל ביום הזיכרון של אביו, נכנס לחנות ספרים, ונזדמן לו סדר ברכת המזון על פי נוסח אביו. שמחה גדולה מלאה את נפשו, והוא שלח לריבה את סדר ברכת המזון זה, כשהוא מדגיש את המילים "ולא נכשל".

לאחר ימים קיבל תשובה שהיא וכן זוגה עולים לארץ להתחתן, והוא מוזמן לשמחת שבע הברכות. בסעודה נתכבד לברך ברכת המזון, וכשהגיע לברכת "רחם" אמר את הנוסח "ולא ניכשל" כמנהגו. לאחר הסעודה לוותה אותו הכלה בדרכו, ובהיותם לבדם, הוציאה ספר קטן שהיה משובץ באבנים טובות ומרגליות. היה זה טופס ברכת המזון ששלח לה. את ראשה הרכינה בבושה וספרה לו שע"י ספר זה נעשה לה נס גדול. סדר הברכות הגיע לידיה, בשעה שישבה עם ידיד נכרי שהגיע לביתה ובקש את ידה להינשא לו. היא נענתה לו, ותוך כדי שיחה הגיע הדוור ומסר לה מכתב מארץ ישראל. פתחה, ומצאה את נוסח הברכה ששלח לה. כאשר ראתה את שתי התיבות "ולא ניכשל" חל מפנה בתודעתה, נסוגה מהסכמה להתחתן עם בן עם נכר, שבה לאהוב נעוריה ויחד עלו לארץ ישראל. המספר מסיים בשבח הזהירות במנהג האבות. אם שתי תיבות הצילו נפש אחת מישראל, הרי אם כל ישראל יהיו זהירים במנהג אבותיהם על אחת כמה וכמה שינצלו משמד ומכיליון.

הדמויות

דמות המספר

סיפור אוטוביוגרפי זה חושף את חוזקו הנפשי ואת חולשותיו של המספר. הוא טוען ששמירת נוסח התפילה של ההורים היא חשובה אך מאידך הוא התאים עצמו לכל בתי הכנסת הרבים בהם התפלל ומצא תירוצים מעניינים שהתירו לו לעשות זאת. אולם לזכותו יאמר ששמר על נוסח אבותיו בברכת המזון באומרו: "שלא נבוש ולא נכלם ולא ניכשל". תיאור יפו וירושלים חושף את אהבתו לארץ ישראל, לאנשיה השונים ולכל בתי הכנסת הרבים על כל מנהגיהם ונוסח תפילתם. המספר יחד עם אשתו מכניסי אורחים וארחו את הריבה מגרמניה. ברכת המזון שבירך בנוסח אביו התמיהה אותה ואי מצאת הסידור בו נמצא נוסח זה הטרידו ביותר. הוא היה נבוכ בפני האורחת. עם חזרתה לגרמניה שלחה לו את עבודת הדוקטור

שעשתה. נושא העבודה לא הניח את דעתו שכן הוא ביטל את מנהגי ישראל וניסה להוכיח שמקורם באמונות תפלות. המספר משתף את הקורא בהתלבטויותיו. רצה לענות לה אך אשתו שהיתה עסוקה בענייני הבית לא יכלה לעזור לו והוא התקשה בכתיבת מכתבים. הקורא מתוודע גם לכך שהוא היה כתובת לאנשים ששלחו לו את ספריהם כדי שיבקר אותם.

מוטיב ההשגחה מופיע בספורים רבים והוא חושף פן של עצלות וחוסר אונים של המספר שמשנתנה ביום הזיכרון לאביו כשמצא את סדר ברכת המזון בנוסח אביו. או אז הוא צבר כוחות ושלח את הספרון לריבה. השתתפותו בסעודת שבע הברכות חושפת את הידע ההלכתי של המספר בכל מה שקשור בשבע הברכות ובסידור כוסות היין.

שמחתו של המספר למשמע סיפורה של הבחורה מעצימה את המודעות הרוחנית של מעשיה בתודעתו של המספר. היינו, שמירת מנהגי האבות היא התנאי לקיומו הפיזי והרוחני של הפרט ושל העם כאחד.

דמות הריבה

אפיון ישיר מעיד על היותה בת טובים, מגדולי אשכנז. אבותיה שמשו ברבנות במספר קהילות בגולה.

ציון עובדות אלו מעצימות את האירוניה של עיסוקיה וכן את חומרת מעשיה שכן היא בניגוד למספר התרחקה ממנהג אבותיה וכמעט כשלה. זוהי בחורה דעתנית, שואלת, מתעניינת ולא מרפה כשלא קיבלה תשובה מספקת. יש בה יצר הרפתקני וסקרנות טבעית. רואים זאת בביקוריה במקומות שונים בארץ. סקרנותה האינטלקטואלית מתבטאת בלימודים לתואר שלישי. נושא עבודתה מאיר באור אירוני את שתי התיבות שנהג המספר לומר בתפילתו. היא חשה שניצחה אותו בטענותיה כשלא מצא את המקור לנוסחו. יש לציין את נימוסיה ואת אסירות התודה שלה למארחיה.

אסירות התודה של הריבה כלפי המספר נמצאת מספר פעמים. לאחר שבקרה בביתם וחזרה למולדתה, כתבה להם אגרת תודה על הכנסת האורחים שלהם. בהמשך שלחה להם את עבודת הדוקטור שכתבה. בפעם השנייה הזמינה את המספר לסעודת הנישואין שלה, וכיבדה אותו לברך שבע ברכות. רחשי התודה כלפיו הפכו לחלק בלתי נפרד מחייה ובכל יום היא ובעלה ברכו אותו שבזכות מתנתו עמדה ביהדותה וזכתה לעלות לארץ ישראל.

גם שיבוץ סדר ברכת המזון באבנים טובות הם סממן של הערכה לספר, אך גם לשולחו. שתי התיבות יצרו בשנייה מהפך תודעתי בנשמתה. היא הבינה שהמילים "ולא ניכשל" משמשות

תמרור אזהרה. ההיוודעות המחשבתית מפני חומרת המעשה של נישואים לגוי כללה בושה עצמית והלקאה על התוצאות ההרסניות של מעשיה. היא בוודאי חשבה על משפחתה המכובדת, על הקלון שהיתה גורמת להם, וכן חשבה בוודאי על התבוללותה וסילוקה מעמה. רגש עז זה של בושה חולל את המפנה הגדול בחייה. ברגע המבחן היא פטרה את הגוי וחזרה לאהוב לבה מילדות. תכונות האופי החזקות של נחישות, אומץ ודעתנות שראינו בביקורה בארץ סייעו לה לבקר עצמה באזמל של אמת ברגע המבחן.

הפרק הראשון מתחיל בקביעה שאל לא לאדם לשנות את נוסח התפילה של אבותיו. הנימוק הוא שתפילות עם ישראל מחולקות לשבטים ולכל שבט ישנו השער המיוחד שלו. כל שינוי בנוסח התפילה יוצר בלבול בעליונים ובתחתונים. קביעות אלו נמצאות ביצירה אחרת של עגנון בספרו "ספר סופר וסיפור" ושם הוא מזכיר את כתבי האר"י כמקור לדבריו.¹³ עגנון מעיד שאהב את מנהגי אבותיו אלא שבגלל הגלות הארוכה ובגלל קלקול הזמנים הבנים אינם מכירים את מנהגי אבותם.¹⁴

הפרק השני מתאר את הנהגותיו באמירת נוסחים שונים של התפילה בכל גלגולי חייו בניגוד לקביעתו בפרק הראשון. תירוצים שונים היו לו ואחד מהם הוא "מפני לא תתגודדו". המקור לפסוק הוא בתורה:

בָּנִים אַתֶּם, לֹה' אֶ-לֵהֵיכֶם: לֹא תִתְגַּדְדוּ, וְלֹא-תִשְׁיִמוּ קִרְחָה בֵּין עֵינֵיכֶם--לְמַת. כִּי עִם קְדוֹשׁ אַתֶּה, לֹה' אֶ-לֵהֵיךְ; וּבְךָ בָּחַר ה', לֵהִיּוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה, מִכָּל הָעַמִּים, אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי הָאֲדָמָה. ... (דברים, יד, ב)

התורה מצווה שלא נלך בדרך הגויים שנוהגים לשרוט את בשרם ולקרח את ראשם. הנימוק הוא שאנו נבחרנו לעם קדוש, לעם סגולה מכל העמים.

עגנון נותן לדברי התורה פרשנות אישית. לשורש "גדד" משמעות נוספת של כריתה וקציצה. כלומר, לא לפרוש מהציבור וכאילו להיכרת מהם ולא ליצור גדודים של חברות שונות שעלולות ליצור פירוד בקהל. מטעמים אלו הוא הרשה לעצמו להתפלל בכל מקום על פי הנוסח שבו התפללו שם.

עגנון מספר שבקלויז של עירו התפללו בנוסח חסידי פולין כפי שתקנו תלמידיו של הבעש"ט והם כללו בברכת המזון את הנוסח "שלא נבוש ולא ניכלם ולא ניכשל לעולם ועד". בתשובתו

¹³ ש"י עגנון, ספר סופר וסיפור, הוצאת שוקן, ירושלים ותל-אביב, תש"ס, 2000, עמ' 382-383.

¹⁴ ש"י עגנון, עיר ומלוואה, הוצאת שוקן, ירושלים ותל-אביב, תשנ"ט, 1999, עמ' 41.

המחוכמת לריבה בפרק השלישי הוא קובע שנוסח זה לא הגיע לגרמניה כיון שבגרמניה כולם חכמים ולא באים לידי מכשול. אולם הסיבה האמיתית מצויה בספרו: "בחנותו של מר לובלין". שם הוא מסביר שארץ אשכנז לא הוכשרה לקבל את החסידות כיון שהאחים הקדושים ר' אלימלך ור' זושא שימי גלותם נשלמו ולכן לא נכנסו לשם. האחים הקדושים קבלו עליהם גלות לכבוד השכינה שאף היא גלתה עם ישראל, וכך הגיעו לקהילות רבות. החזירו אנשים בתשובה ורבים דבקו בהם ובחסידותם.¹⁵

בפרק הרביעי הגיע יום היארצייט של אביו היינו, יום הזיכרון. ישנן הנהגות הלכתיות ביום זה שלהן משמעויות רוחניות גדולות.¹⁶

זהו יום שבו האדם לא רק נזכר בהוריו אלא נזכר בכל עולמם הרוחני ובכל המסורת שינק מהם. אמירת הקדיש לזכרם פועלת בשני כיוונים. הכיוון האחד קשור לנשמת האב שזוכה לנחת ולהתעלות בשמים, והכיוון האחר קשור לבן הנפטר שבוחן את דרכו הרוחנית מידי שנה ונותן לעצמו דין וחשבון האם הולך בדרך האבות ושומר על מסורתם הרוחנית?

אצל המספר, היארצייט קיבל משמעות מיוחדת, ושכר ההליכה לעיר כדי להתפלל על אביו ביום הזיכרון שלו היה מידי. הוא מצא את סדר ברכת המזון בו היה הנוסח שהכיר "שלא נבוש ולא ניכלם ולא ניכשל" כפי שהכיר מבית אביו וכפי שהקפיד לומר בתפילתו. אם בתחילה נתרשלו ידיו של המספר והוא השהה את תשובתו לאותה ריבה הרי ההתקשרות הרוחנית והתודעתית לאב ביום הזיכרון זרזה את הפתרון למבוכתו ולחיפושיו אחר הנוסח שידע. מרגע התגלית הוא מקבל תעצומות נפש ושמחה גדולה של מציאת אבדה חשובה. הוא מצרף מחשבה למעשה כדברי חז"ל:

מחשבה שעושה פרי, הקב"ה מצרפה למעשה, מחשבה שאין בה פרי, אין הקב"ה מצרפה למעשה.¹⁷

תשתית הלכתית קיימת בתיאור ברכת שבע הברכות בסעודת המצווה של החתן והכלה שאמר המספר. הם מעידים על ידע בהלכות סעודת מצווה זו אותו למד בבית אביו.

הפועל "הציץ" חוזר מספר פעמים למשל:

"הצצתי וראיתי", "הציצה בו", "הציצה בי",

השורש "צוץ" מיוחס לקשריו של הדוד עם הרעיה בשיר השירים:

¹⁵ ש"י עגנון, בחנותו של מר לובלין, הוצאת שוקן וירושלים, תשס"א, 2001, עמ' 115.

¹⁶ על יום הזיכרון ועל הנהגות ההלכתיות שבו ראו: ערך "יום הזיכרון",

אנציקלופדיה יהודית, אתר דעת,

¹⁷ קידושין, מ, ע"א.

...הנה זה עומד אחר כותלנו משגיח מן החלונות מציץ מן החרכים.¹⁸

ההצצה הראשונה של הריבה במספר מלווה בתחושת עליונות ובוז כלפיו וכלפי טענותיו חסרות ההוכחה. ההצצה השנייה מלווה אצל המספר בראייה עמוקה המביאה לתעצומות נפש ולעשייה ברוכה. אף ההצצה האחרונה של הריבה הביאה להתפכחות תודעתית ולשינוי עולמה. התשתית המקורית שבשיר השירים מתארת את הקב"ה כמציץ ומצפה לרעה ואילו בסיפור הרעה מממשת את תקוותו של הדוד וחוזרת אליו.

שיבתה של הריבה לאלוף נעוריה שבקטנותם "נתנו אמונתם זה לזה" מזכירה את הסיפור בגמרא על חולדה ובור.

אמר ר' אמי אין גשמים יורדין אלא בשביל בעלי אמנה שנאמר: (תהלים פה, יב) אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף. וא"ר ר' אמי: בוא וראה כמה גדולים בעלי אמנה מניין מחולדה ובור ומה המאמין בחולדה ובור כך המאמין בהקב"ה עאכ"ו.¹⁹

מוטיבים בסיפור

מוטיב הבושה

ברגע שהריבה קיבלה את סדר ברכת המזון חל מהפך תודעתי בנשמתה. היא הבינה שהמילים "ולא ניכשל" משמשים תמרור אזהרה. ההיוודעות המחשבתית מפני חומרת המעשה של נישואים לגוי כלל גם בושה עצמית והם שחוללו את המפנה הגדול בחייה. ברגע המבחן היא פטרה את הגוי וחזרה לאהוב לבה מילדות.

מוטיב הספר

נושא הספרים חוזר בסיפור מספר רב של פעמים החל מהספר שחיברה הריבה לשם קבלת תואר דוקטור, הספרים ששולחים לו כדי לבקרו, חנות ספרים, הספר החדש שמצא והאיר את נשמתו, כריכתו של ספר זה באבנים טובות ומרגליות ותגובתו של המספר שכל ספריו כדאים להיות כרוכים באבנים טובות ועד לדיון בספר מיוחד זה שעל ידו נעשה לה נס.

---

18. שיר השירים, ב, ט. בסיפור "המטפחת" בפרק השמיני נמצא הפועל "צוץ" כשהאם מציצה על האב והוא מציץ כנגדה כשנתן לה את מטפחת השירים במתנה. ההורים האוהבים מביעים את אהבתם זה לזה בהצצה משמעותית.

18. תענית, ח, ע"א. ראו הרחבה תימתולוגית לנושא זה: נעמי זוהר, "סיפור חולדה ובור בספרות ההשכלה", בתוך: בקורת ופרשנות, 30, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, תשנ"ד, עמ' 121-155.

החזרות הרבות על המילה "ספר" חושפות את יחסו המיוחד של עגנון לספרים בכלל ולספרי יהדות בפרט. הספר נועד להעביר את מסורת האבות לדורות הבאים.²⁰

מוטיב הסידור

הסידור ונוסחאותיו השונים הוא נושא מרכזי בסיפור. ריבוי הנוסחאות השונות של סידורי התפילה הוא תוצאה ישירה של פיזור העם בגלות הארוכה במקומות גיאוגרפיים שונים. ולמרות זאת השמירה על הסידור, על מילות התפילה האהובות שבו והדמעות ששפך העם בתחינות הרבות שבו שמרו על אחדותו במשך הגלות הארוכה. את אהבתו לסידור מילדותו מתאר עגנון בחום רב בסיפורו "סיפור נאה של סידור תפילת".²¹

מוטיב התיבה

שתי תיבות "ולא ניכשל" הם תמצית הסיפור. שני כישלונות בסיפור. הכישלון הראשון הוא של המספר שאינו מצליח להוכיח לריבה את צדקתו. כישלון זה גורר אחריו התרשלות בכתובת המכתב אליה ובהשהיית תשובתו מכל מיני סיבות כשהסיבה העיקרית היא בושה מפניה שאין לו אסמכתא ברורה לטיעונו. שכר ההיזכרות באביו וההתקשרות הנפשית אליו התבטא במציאת סדר ברכת המזון בו נמצאו שתי התיבות "ולא ניכשל". כבודו בעיני עצמו הושב אליו ובעקבותיו חש בכוחות נפש ובזריזות לענות לה. מציאת האבידה החזירה לו את שמחת היצירה והעשייה.

הכישלון השני הוא של הריבה שבזה למספר, להנהגות אבותיו ובכלל לאמונות שונות בעמים ובישראל שלטענה מקורן באמונות תפלות. אולם כשקבלה את הטקסט שנשלח אליה מארץ ישראל ברגע המסוים בו היתה צריכה לתת תשובה חיובית לגוי שרצה להינשא לה אורו עיניה ומהפך רגשי שהתחולל בנפשה מנע ממנה את הכישלון החרוץ. היא הבינה שההינשאות לנוכרי תרחיק אותה מעמה. היא חזרה פיזית ונפשית לבית אביה. המשמעות הנוספת למילה תיבה היא בהיזכרות בתיבת נוח אותה בנה מאה ועשרים שנה כדי שהאנשים יפנימו שמעשיהם מקולקלים, ישנו את דרכם וינצלו מהמבול. התיבה עשויה היתה להצילם מכישלון. אלא שהם לא נענו לסימן הגלוי ונשטפו במבול. נוח היחיד שניצל בתיבה שבנה. בניגוד לדור המבול הריבה נענתה לתמרור האדום של שתי התיבות וכך נצלה וחזרה ליהדות. כשם שע"י תיבה נוח היתה המשכיות לעולם כך גם הריבה בחזרתה ליהדות היא המשיכה את מסורת הוריה ותרמה את תרומתה להמשכיותו עם ישראל ולנצחיותו.

²⁰ראו את ספרו "ספר סופר וסיפור". את יחסו לספרים מבטא ב"סיפור פשוט" בקשריה של בלומה ואביה. ש"י עגנון, **סיפור נאה של סידור תפילתי**, אלו ולא, עמ' רלז-רמז. על קולות התפילה ועל עולמם היהדות ²¹שחרב ראו בספרו עיר ו מלואה.

בחסידות מילה נקראת "תיבה" והאותיות שבה כוללות עולמות רוחניים. על כן כשהאדם מתפלל ואומר את התיבות בכוונה בכוחן של האותיות בתיבה לפעול פעולות בשמיים.²²

על פי פרשנות זו של הבעש"ט סיעתא דישימא שהיתה לריבה האירה את שתי התיבות בכוח אלוקי חזק שמנע את נפילתה.

מוטיב ארץ ישראל

ארץ ישראל היא הציר סביבו נע הסיפור. זהו סיפור האוטוביוגרפי של המספר שזכה לעלות לארץ בשנת 1908. הפרק השני הוא תיאור ריאליסטי לארץ ישראל המתחדשת, יפו עיר של מחפשי עבודה ובתי הכנסת השונים על נוסחאות התפילה השונות שהתפללו בהם. הוא מתאר את יציאתו מן הארץ וחזרתו אליה בשנת 1924, את השתקעותו בירושלים בה היו ארבע מאות ושמונים בתי הכנסת עם כל הנוסחאות השונות. כמו כן מוזכרים בסיפור העמק הגליל והחיים התרבותיים של תל-אביב.

העלייה לארץ היתה תמצית חייו, והיא גם מתארת את המפנה המשמעותי בחייה של הריבה ששתי התיבות "ולא ניכשל" הצילו אותה משמד והחזירוה לבית אבותיה, לאהובה ולארץ ישראל.

ארץ ישראל הוא מוטיב מרכזי בסיפור ובשאר יצירותיו של עגנון והוא חושף את עולמו הרוחני והאמוני.

פרשנות אליגורית

הפרשנות האליגורית מעמיקה את המשמעויות הטמונות בסיפור.

פרשנות זו מניחה שקיים בסיפור משולש שכל אחד מקודקודיו קשור לדמויות בסיפור. הקודקוד הראשון הוא בדמות הריבה המייצגת את עם ישראל שבעזרת המנהגים והמסורת מדור לדור מתחברת לקב"ה. הקב"ה המיוצג בסיפור בדמות האהוב מימי הנעורים הוא הקודקוד השני. הקודקוד השלישי הוא ארץ ישראל. רק כשעולים אליה מקבלים את המשולש שווה הצלעות היינו, את החוט המשולש שלא ניתן לנתקו.²³ עגנון חושף את התפיסה האמונית הזו במכלול יצירתו.

²² בעל שם טוב, מכון יוסף תשנ"ג, עמ' קח, -קיא.

²³ תודה רבה ליהודית וינוגרד על פרשנות זו.

סיפורו של עגנון מסתיים ברעיון הכללי של המאמר הרואה בנושא הבושה שני רבדים: רובד אישי ורובד לאומי. הוא מעלה על נס את השמירה על מנהג האבות כעוגן וחוסן אישי ולאומי מפני כיליון והתבוללות. הוא לומד זאת על דרך קל וחומר היינו, אם שתי תיבות הצילו את האדם הפרטי מכישלון ושמד הרי אם כל ישראל יהיו זהירים במנהג אבותיהם על אחת כמה וכמה שינצלו מכישלון ומחרפה.

סיכום

מוטיב הבושה ביצירה היהודית זוכה להדגשה ולהעצמה החל מהתנ"ך, חז"ל, פיוט, ימי הביניים חסידות והספרות העברית

החדשה.²⁴ בחינת היצירות חושפת את העיסוק האמיץ ברגש הבושה ואת השפעתו על מעמקי נפש האדם. הכלל שתבע דוד המלך מלמדנו שהביטחון בה' והליכה בדרכיו יכולים לחסן את האדם מלחוש בושה וכלימה. כמו כן דוד המלך מבקש נקמה באויביו ומאחל להם שיבושו.

נבואותיהם של ירמיהו, ישעיהו ויואל חושפות את הקשר בין הבושה הפרטית שמקורה בחטאי העם לבין הגאולה שתבוא לעם ישראל.

החזרה בתשובה תביא עמה את החזרה לארץ מהגלות הארוכה וכבודו של עם ישראל יוחזר לו.

חז"ל ראו את הפן החיובי בבושה וקבעוה כסימן היכר לגנים היהודיים וכמי שעשויה להרחיק את האדם מלחטוא. אולם בכל הקשור ללמידה הם סוברים שעל האדם להתגבר על הביישנות העלולה להפריע לו להתקדם בלימודיו.

שירי ימי הביניים הרבים עוסקים בפירוט בתיאור מעמדה הבזוי של כנסת ישראל בגלותה בין אומות העולם.

קשר בין התבזות הפרט כדי לקרב את גאולת השכינה והעם ראינו בסיפור החסידי באורח חייו של ר' אלימלך. כמו כן בלט בסיפור החסידי ניסיונו של הצדיק לחשוף את חטאי הפרט אף אם הדבר גורם לחוטאים בושה וכלימה. הצהרתו הפומבית המביישת של הר' מאפטא גרמה לו להינזף ע"י החוטאת, וכך אף הוא הועמד במבוכה מבוישת. תגובתו המתנצלת היא קריאת כיוון חינוכית לכולנו להודות בטעות ולהתנצל.

²⁴ מוטיב הבושה הוא הציר המרכזי עליו נבנה הסיפור "יום הדין של פייבקה" ליצחק דב ברקוביץ

עגנון שהיה מודע לכל רובדי משמעות הבושה ביצירה היהודית וראה במו עיניו את תהליך ההתבוללות היהודית בגרמניה במאה העשרים הבין היטב את הקשר בין הבושה הפרטית לבושה הלאומית. הוא היה ער לכוח השפעתו ההרסנית של האדם הבודד שזנח את דרכי האבות ומתכחש לעמו. כמו כן בהשפעת תורתו של הרב קוק הוא הבין ששלושת קודקודי המשולש של עם ישראל, תורת ישראל וארץ ישראל הם הערובה להישרדותו של העם ולגאולתו.